

III. БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

Б. М. Філіпченко

ІСТОРІЯ РОДУ ФІЛІПЧЕНКІВ

За родинними переказами, які залишилися в спогадах представників роду Філіпченків, далекий прарід цього роду був писарем Війська Запорозького і носив прізвище Пилипенко.

У Ніжинському повіті Чернігівської губернії його спадкоємець, сотник Ніжинського полку, мав наділ землі, на якому осіли його нащадки. Силою історичних обставин їх було віднесено до стану міщан (царські чиновники, поручуючи вгоді 1654 р., укладені з Москвою ще Богданом Хмельницьким, записували дітей померлих козаків царськими підданими). Саме тоді, мабуть, і відбулася зміна прізвища Пилипенко на Філіпченко. Але представники старших поколінь і мій дід, в тому числі, продовжували до прізвища Філіпченко додавати в дужках — Пилипенко.

Філіпченко Іван — перший в родоводі. Відповідно до архівних документів, він належав до стану міщан, жив в Ніжині і займався городництвом. Родючі землі і власна завзятливість давали прибутки, завдяки яким, навчений грамоті Іван Філіпченко, продовжуючи сімейну традицію, що йде від запорозького писаря, зміг дати освіту своїм дітям.

Іван Філіпченко залишив двох синів — Петра і Юхима.

Старший син — **Петро Іванович Філіпченко** — десь, певно, дістав освіту, тому що на час вступу молодшого брата 1821 р. до Чернігівської губернської гімназії, вже вчителював в Ніжинському повітовому училищі.

Юхим Іванович Філіпченко (1807–61), провчившись в Чернігівській губернській гімназії один рік, 1822 р. за клопотанням брата був переведений до Ніжинської гімназії вищих навч. князя О. А. Безбородька [1] (нині університет ім. М. В. Гоголя), одного з найпрестижніших навчальних закладів тодішньої Малоросії.

Із стін цієї гімназії вийшло чимало випускників, які стали відомими письменниками й поетами. Разом із Ю. І. Філіпченком в одному класі навчалися російський письменник Нестор Васильович Кукольник (1809–68); на клас вище — видатний наш співвітчизник — Микола Васильович Гоголь (1809–52); на два класи нижче — український письменник, байкар Євген Павлович Гребінка (1812–48). Вихованці гімназії поділялися на

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

своєкоштных і казеннокоштных. М. В. Гоголь перебував на казенному утримванні і жив в пансіоні при гімназії. Юхим Філіпченко і Євген Гребінка квартирували «...в доме учителя повітового Нежинского училища Филиппченка, прихода Крестовоздвиженского» [2]. Учитель латинської мови І. Г. Квльжинський згадував: «*Нежинский лицей поставлен в предместье города. Эта патриархальная часть города, именуемая Магерки, состоит из низеньких домиков, большею частью под соломенной крышею, отделяющихся один от другого плетеным забором. В одном из таких домиков жил я, а через плетень, в другом доме, квартировал Гребенка*» [3, С. 379–381] Цей будинок належав Петру Івановичу Філіпченку.

Прізвища М. В. Гоголя, Н. В. Квкольника, Ю. І. Філіпченка та ін. зустрічаються в архівних паперах Гімназії в горезвісній історії про «вільнодумство». «Справа про вільнодумство» [4] почалася з обвинувачення проф. Миколи Григоровича Біловсова в відхиленні від навчальної програми. Проф. Білевич — затятий супротивник Біловсова — для доказу подав на розгляд Конференції (вчена рада — *автор*) зошити з записами лекцій Біловсова, вилучених в вихованців сьомого класу — пансіонера Новохашького і «вольноприходящего» Філіпченка. З допитів вчнів, які вів директор Данило Ясновский, стало очевидним, що першоосною записів був конспект лекцій Біловсова, який належав Гоголю (Яновському). У своїх лекціях Біловсов явно віддавав пріоритет поняттям вільнодумства, свободи слова й особистості, нерідко невтішно висловлювався на адресу царської особи і уряду.

Події, пов'язані зі «Справою про вільнодумство» (1827), відбувалися після загальновідомих Грудневого повстання на Сенатській площі, повстання Чернігівського полку та страти декабристів. Це викликало стурбованість в Санкт-Петербурзі, звідки для розслідування прибув високопоставлений чиновник Є. Б. Адеркас. В атмосфері доносительства та допитів Ніжинську гімназію лихоманило більш як півроку і «...продолжавшееся делопроизводство довело и наставников и учеников до такого возбуждения, до такого извращения их взаимных отношений, породив столь ненормальное состояние всего заведения, что необходимо было принять быстрыя и решительныя меры для прекращения зла» [3, С. 28–29].

Щоб покласти край крамольним настроям, найбільш «неблагонадійних» викладачів було звільнено з Гімназії. Піддалися

гонінням, були позбавлені права викладати і вислані з Ніжина під нагляд поліції такі професори, як: М. Г. Біловсов, К. В. Шаполинський, Ф. І. Зінгер, І. Я. Ландрижин. А учні, причетні до «Справи про вільнодумство», понесли своєрідне покарання. Багато хто з них замість «Атестату» про закінчення Гімназії отримав «Свідоцтво». Н. В. Квкольник згадував з цього приводу: *«Я тоже получил не аттестат, а просто свидетельство, с прописанием успехов в науках и поведении полными одобрительными баллами. Но, несмотря на это, я лишился золотой медали, звания кандидата. 12 класса»* [5]. Зошити з лекціями проф. М. Г. Біловсова було вилучено у вихованців. Лише 1958 р. С. І. Машинський, автор книги «Гоголь» і «Справа про вільнодумство», знайшов валізку з цими зошитами в Ленінградському історичному архіві.

Юхим Філіпченко теж отримав «Свідоцтво». І в 1830 р. був зарахований на медичний факультет Харківського університету на власному утриманні, але за ретельність у навках згодом був переведений у казеннокоштані студенти. По закінченні університету 1834 р. був визнаний гідним звання «лікаря з відзнакою» і призначений в Аракчеєвський калетський корпус (с. Новоселиці Новгородської губернії) молодшим лікарем і викладачем біології [6]. Тут, у Новоселицях, 1839 р. Юхим Іванович одружився з Оленою Миколаївною Божеряноюю (її батько — з молдавських дворян, служив у Колегії іноземних справ, мати — шведка за походженням, Марі Свлін Сведеборг). У Юхима Івановича й Олени Миколаївни народилось троє синів і три дочки: Олександра, Олександр, Михайло, Микола, Віра, Лідія. 1861 р. Юхим Іванович помер після невдалої операції у віці 54 років, дослужившись до чину штаб-лікаря. З роду Філіпченків в Аракчеєвському калетському корпусі продовжував служити вчителем Євген Петрович Філіпченко, племінник Юхима Івановича, син його брата Петра.

Михалевська (вродж. Філіпченко, за першим чоловіком Гатгель) Олександра Юхимівна (1841–1911) ще до смерті батька, Юхима Івановича, залишилася вдовою з двома дітьми. Вдуже вийшла заміж за Василя Герасимовича Михалевського (1835–98), викладача Аракчеєвського калетського корпусу. Згодом він перейшов до Департаменту державного контролю, де дослужився до чина таємного радника і обіймав посаду Державного контролера [7]. Л. Ф. Пантелеєв, один із організаторів «Землі і волі», так пише про Михалевського у своїх «Спогадах»: *«Не могу не вспомнить*

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

Михалевского — он чить ли не был товарищем Чернышевского по университету: во всяком случае, находился с ним в дружеских отношениях Г...Г. Михалевский был одно время учителем в Аракчеевском кадетском корпусе, где во второй половине 50-х гг. сформировался замечательный кружок преподавателей (Гегель и др.). Должно быть, в 1862 г. он оставил корпус и переселился в Петербург... Он был с осени 1862 г. членом «Земли и воли», и мне как раз пришлось иметь с ним дело. Михалевский всегда высказывался в поощрительном смысле, но сам не только не проявлял ни малейшей деятельности, но даже ни разу не подал какого-нибудь совета, не предостерег от того или другого неверного шага. Он умер несколько лет тому назад, дослужившись при Т. И. Филиппове до поста генерал-контролера».

За свідченням сімейних літописців, в Михалевських було сімнадцять дітей, але виростили вони тільки вісім, і серед них — мою бабусю, Надію Василівну. Праділ і прабаба Михалевські поховані на Микільському цвинтарі Олександро-Невської Лаври в Санкт-Петербурзі.

Філіпченко Олександр Юхимович (1842–1900) — старший син Юхима Івановича. Навчався в Санкт-Петербурзькому університеті на відділенні природознавства фізико-математичного факультету. Згодом перейшов до Землеробського інституту і працював в лабораторії професора О. М. Енгельгарта. Олександр Юхимович вправно поєднував роботу агронома з науковою діяльністю. Займаючись молочним господарством і сидерацією, він підготував ряд статей з цих питань для «Землеробської газети». У журналі «Російське господарство» було надруковано його статті про скотарські і степові господарства Саратовської губернії, де Олександр Юхимович завідував приватними маєтками [8]. Він також став вкладачем (в співавторстві) «Ловідкової книги російського сільського господаря» [9]. У 1880 р. придбав маєток в селі Злинь (Болховської вол. Орловської губ.), де господарював майже десять років, не залишаючи співробітництва в періодичній пресі. В його домі «збиралася весела компанія молоді, захопленої сільськогосподарськими проблемами. Тут подовгу жили брати і сестри Олександра Юхимовича, родичі та друзі. Тут же жили його мати, Олена Миколаївна, і наймолодша із сестер — Лілія Юхимівна (1860–1908)» [10].

З 1892 р. Олександр Юхимович служив при Департаменті землеробства старшим фахівцем. Через два-три роки він змущений був за станом здоров'я піти на пенсію, яку (за спогадами Т. І. Карішевої) було виклопотано за допомогою його старшої сестри

Олександр Юхимівни. Олександр Юхимович, безумовно, благотворно вплинув на вибір професії свого молодшого брата Михайла Юхимовича, який став відомим агрономом, а також своїх синів — Юрія, згодом славетного вченого-генетика й Олександра, професора мікробіології Пастерівського інституту. Статтю про Олександра Юхимовича вміщено в «Енциклопедичному словнику» Брокгауза й Ефрона (1902 р.).

Філіпченко Михайло Юхимович (1849–1908) — другий син Юхима Івановича. Захоплений, як і старший брат, природничими науками, поступив до Петровсько-Розумовської академії. У студентські роки, працюючи асистентом кафедри землеробства, одержав практичні навички з агротехніки під керівництвом проф. І. О. Стебута — «батька російського землеробства». По закінченні Академії завідував приватними господарствами в Саратовській і Орловській губерніях.

Наприкінці 70-х рр. Михайло Юхимович активно займався впровадженням машинної техніки в сільське господарство, співробітничав з комісіонерством «Работник» в Орлі та Києві. У той же період він розпочав свою науково-публіцистичну діяльність в журналі «Російське Сільське Господарство». Незабаром з'являються його статті з практики ведення сільського господарства в «Землеробській Газеті», а також про застосування землеробських машин в київському журналі «Землеробство». У 1884–86 рр. він продовжив займатися будівництвом землеробських машин на московській фабриці «Еміль Ліпгарт і Ко».

Сімейне життя Михайла Юхимовича було затьмарене загибеллю його дружини — Авдотї Василівни Неручевої. 1876 року він залишився вдовцем. 1884 року вдруге одружився в Києві з Людмилою Федорівною Кистяківською, племінницею відомого вченого-правознавця Олександра Федоровича Кистяківського, одного з керівників київської Громади.

У 1886 р. батько Людмили Федорівни — Федір Федорович Кистяковський, який служив лікарем на виробництві цукрозаводчиків Яхненків-Симиренків в Млієві, довідався, що власниця Городищенського маєтку, графиня К. А. Балашова, шукє керуючого. Після переговорів, восени 1886 р., Михайло Юхимович погодився керувати збитковим і нерентабельним Мошного-родищенським маєтком (45 тис. га) в Черкаському повіті Київської губернії.

В ці роки вітчизняна агротехнічна наука робила перші помітні кроки. Михайло Юхимович запропонував нові підходи в галу-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

зі агрономії, пов'язані з практичним впровадженням наукових знань у сільське господарство. Мошногородищенський маєток став для нього водночас і дослідною ділянкою, і полем, на якому перевірялися нові агроприйоми. Цілеспрямована робота почалася з раціонального розміщення культур на посівних площах, для чого Михайло Юхимович створив лабораторію хімічного аналізу ґрунтів, потім відкрив метеорологічну станцію і розташував навколо Городища 12 метеопунктів. Значно було змінено сівозміни. Замість трьох і п'ятипільних спочатку було запроваджено восьмипільні, а потім і десятипільні. І — найголовніше, Михайло Юхимович визначив подальший розвиток Мошногородищенського маєтку в напрямі зерново-бурякового виробництва.

Велику увагу ним було приділено виготовленню органічних і мінеральних добрив, зокрема і власного суперфосфату з відходів цукрозаводів і рослинництва. Селекція цукрових буряків з визначенням цукристості коренів велася чотирма лабораторіями. Кращі корені залишались для посадки. Вперше в Росії М. Ю. Філіпченко запропонував проводити пасинкування бурякових посівів, чим значно підвищив врожайність коренеплодів. У результаті нововведень врожайність пшениці підвищилася на 26%, а цукрового буряка — на 20%. Напевно, одним з перших Михайло Юхимович спробував застосувати для оранки встановлені на краях поля локомотиви, які тягнули тросами за допомогою лебідки плуги, але якість оранки була незадовільною.

З метою використання непридатних для посівів земель Філіпченко закладає на терасах фруктові сади, поруч — на невідлях — засіває багаторічні трави для корму худоби і засновує Софіївську молочну ферму. Впроваджуючи нові засоби виробництва у сільське господарство, проводить на кислих ґрунтах вапнування дефекатом, для зменшення витрат ручної праці застосовує культиватори власної конструкції, а для застосування машинної техніки збільшує ширину міжрядь. Ці нововведення задовільно позначилися на економічних показниках багатогалузевого господарства маєтку. В усіх 12-ти економіях було запроваджено так званий «госпрозрахунок», тобто на кожен агрономічний захід вівся розрахунок вартості витрат на одну десятину орної землі. В результаті зниження собівартості сільськогосподарської продукції господарство поступово стало прибутковим. На чолі кожної галузі стояв досвідчений агроном, багато хто з них навчався з Філіпченком в Петровській академії. Для ведення робіт у капітальному будівництві кілька років з ним

співпрацював відомий архітектор Владислав Владиславович Городецький. Д. Малаков у своїй книзі «Архітектор Городецький» [11] згадує: *«Одержавши цей спадок, К. А. Балашова заходилася розбидовувати маєток, де на той час економіка і господарство дешо підупали. Запросивши здібних досвідчених фахівців, володарка через десять років мала зразково поставлене й доглянуте господарство — багатогалізеє й прибиткове»*. Як експонент Нижегородського ярмарку 1896 р. Мошногородишенський маєток видав дриком капітальну працю керуючого М. Ю. Філіпченка обсягом у 576 сторінок, де віддано належне і Владислави Городецької: *«За останні чотири роки був нашим консультантом, а інколи й архітектором молодий швільний архітектор Владислав Владиславович Городецький, що має тепер величезну кількість робіт у Києві: йому ми зобов'язані проектами і спорудженням Мошенської лікарні, будинку Олександрійської винокурні і чудовим проектом стайні конторського двору. Виконанням же всіх креслярських робіт, а також виконанням робочих креслень, займався завжди наш креслярський кабінет при Головній Городишенській конторі, що перебуває вже багато років під керівництвом досвідченого землеміра О. В. Остржинського»*. Ця книга М. Ю. Філіпченка «Мошногородишенський маєток» зберігається в нашій родині разом із альбомом креслень, серед яких є роботи В. В. Городецького.

На Всеросійській промисловій виставці 1896 р. у Нижньому Новгороді Михайла Юхимовича було нагороджено двома золотими медалями: однією — за досягнення в сільському господарстві, другою — за книгу «Мошногородишенський маєток», як зразок творчої праці агронома. У Городишенському музеї С. С. Гулака-Артемівського у 1974–75 рр. місцевий краєзнавець Г. Ф. Коваль організував стенд, присвячений М. Ю. Філіпченку, на якому були виставлені його книга, фотографії з історії маєтку (1897 р.) й особисті фотографії. На жаль, після смерті Г. Ф. Коваля, експонати цього стенду, у тому числі й книга з автографом автора: *«Уважаемому А. Б. Ельяшевичу на добрую память от автора»*, подарована його онуками музею, опинились в руках несумлінних людей і тільки випадково частина з них була викуплена нами 1996 р. у місцевого жителя. Нині примірник книги М. Ю. Філіпченка зберігається в відділі рідкісних книг Національної парламентської бібліотеки в Києві.

У 1897 р. егермейстер царського двору Микола Петрович Балашов, чоловік власниці Городища, запропонував М. Ю. Фі-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

ліпченку посаду керуючого всіма заводами, фабриками, копальнями, маєтками графів Балашових з головною конторою в Санкт-Петербурзі. Проживши в Городищі одинадцять років, родина М. Ю. Філіпченків назавжди переїхала до Петербурга. Ці роки ознаменувалися появою в сімействі двох дочок. Катерини й Олени, що народилися від другого шлюбу з Людмилою Федорівною Кистяківською. Крім них в Михайла Юхимовича було ще троє дітей: старша дочка — Надія і два сини — Михайло (мій дід) від першого шлюбу з Авдотьею Василівною Неручевою і приймак — Василь, якого немовлям підкинули прадіду в Орлі з запискою невідомої матері, що вмовляла прийняти сина, охрестити і назвати Василем на честь батька, який загинув в Сербії. На другому боці записки, рукою прадіда зроблено приписку, начебто суху, але зворушливу своїм змістом: *«Найден 1877 года мая 2 дня, во вторник, в 4 часа утра и принят сыном Василем»*.

У провінційному містечку діти Філіпченків здобули домашню освіту. Нянька дівчаток була німкенею, і вони з дитинства розмовляли німецькою. Пізніше з Петербурга батько привіз гувернантку, Єлизавету Глібівну Шимову, випускницю Миколаївського сирітського інституту, яка згодом стала членом їхньої родини. Пізніше Шимова навчала й онуків Михайла Юхимовича. Це стало традицією роду Філіпченків — вчити дітей до 4-го класу вдома.

Статок керуючого (15 тисяч карбованців на рік) дозволяв Михайлові Юхимовичу бути гостинним і хлібосольним господарем. До них приїздили влітку брати і сестри Кистяківські з Києва, племінники й племінниці Михайла Юхимовича з Петербурга і Молдавії. У 1890 році привезли в Городище і юного Бориса Бугаєва (майбутнього письменника Андрія Белого, двоюрідного брата Людмили Федорівни) У зрілому віці він буде згадувати дитячі враження від перебування в Києві: в *«...родных (четыре тети): и каждой — дети от взрослых до почти моих лет: это все двоюродные сестры и братья; и я усиленно бываю и тетя: все время проходит в знакомстве с родственниками [...] Киев прошел, как сон, в играх в сады и тети Кистяковской и в сады и тети Саши Ильяшенко, и мне не хочется вырываться из этого веселого общества в незнакомые Городищи, где нас ждет. Мы таки приезжаем туда. Муж двоюродной сестры там главный управляющий двенадцати экономий [...] Срази же не понравилась в Городишах мне: не понравился грибий, иничный Ф., муж*

моей тоже двоюродной сестры: эта «сестра» по возрасту — тетя мне: она сихая, неласковая: и я вижи, что мы с ней не наладим никаких отношений...» [12].

Михайло Юхимович зображується ним, як груба людина. Упередженість до провінційного містечка, що виникла в Б. Бугаєва ще в Києві, була перенесена на її господарів. У Городищі *«...житко и неуютно, и, главное: даже негде гулять: городишенская усадьба, дом, сад, весь какой-то пропыленный и со всех сторон обложенный грязными домиками пыльного местечка...»* [12]. Проте, одна з дочок Михайла Юхимовича зовсім по-іншому змальовує образ батька: *«Отцу был среднего роста, плотный блондин с вьющимися в молодости волосами, правильными чертами лица и имным взглядом серых глаз. Нрава был веселого, любил шутки, знал бесконечное число пословиц, поговорок и по всякому поводу приводил подходящую присказку [...] Семейю он очень любил, баловал нас, девочек, с мальчиками был более суров...»* [13]. Є багато й інших підтверджень, що характеризують особистість Михайла Юхимовича як доброї, щедрої і чуйної людини.

Незважаючи на завантаженість роботою, він знаходив час для громадської діяльності, був членом Вільно-економічного, географічного і сільськогосподарського товариств. Людина передових поглядів, піклуючись про підвищення грамотності молоді, Михайло Юхимович домігся відкриття в Городищі сільськогосподарської школи (згодом перетвореної на радгосп-технікум), де для дорослого населення організував вечірні курси. Він залишався попечителем школи до кінця свого життя. За різноманітну навково-практичну і літературну діяльність М. Ю. Філіпченка було нагороджено Золотою медаллю імені його вчителя і друга проф. І. О. Стебута «За видатну працю по сільському господарству» (1902 р.).

Похований М. Ю. Філіпченко в Санкт-Петербурзі, на Микільському цвинтарі Олександро-Невської Лаври, неподалік від могили матері — Олени Миколаївни — дружини Юхима Івановича Філіпченка, нашої прапрабабусі.

Філіпченко Микола Юхимович (1850–1935) — наймолодший із синів Юхима Івановича. Про нього відомо мало. Закінчив юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету, служив приватним повіреним на Далекому Сході. Цікавий факт його одруження: *«Они с братом Александром были женаты на родных сестрах Любавиных. В те времена подобный брак почему-то можно было заключить только в один и тот*

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

же день. Представляю себе эти двойню свадьбы. должно быть. очень веселию!...» [14].

У М. Ю. Філіпченка було двоє дітей: син — Всеволод та дочка — Ольга.

Неручева (вродж. Філіпченко) Віра Юхимівна (1854–1922). У родині всі любили Віру Юхимівну за доброту та веселу вдачу. Вона була загальною влюбленицею братів і сестер. Молодше покоління помітило: «Юхимовичі» були чалолюбиві. І це, більшою мірою стосується жіночої половини родини Філіпченків. Старша сестра. Олександра Юхимівна, з сімнадцяти дітей виростила лише вісім, а от у Віри Юхимівни їх було вісім: сім дівчаток і один хлопчик. У молодшої сестри, Лідії Юхимівни, тільки п'ять. Старший брат, Олександр Юхимович, купив в Орловській губернії маєток при с. Злинь, і там часто гостювали його рідні. У розповіді «Родина Філіпченко» Т. І. Каришева згадує: *«Сюда, по окончании курса в Смольном, приехала средняя сестра — Вера Ефимовна (1854–1922). В это время, вероятно, это было около 1873–75 г.г. здесь был и Михаил Ефимович со своей первой женой Авдотьей Васильевной («тетя Душа»), урожденной Неричевой (моя прабабушка — автор), и её братья — Михаил и Илья Неричевы. Оба брата были тоже агрономы. Юная институтка, которую в Смольном даже спать укладывали в корсете, недолго смогла блюсти свои смольнинские привычки. Однажды она нашла свой корсет изривленным в киски ... революционно настроенная молодежь в те времена начала одеваться, подражая крестьянам — в косоворотки, поддевки, сапоги.... На групповом портрете, где все они сняты вместе. Вера Ефимовна — в рисском сарафане. Вскоре она вышла замуж за Илью Васильевича Неричева и уехала с ним в Бессарабию. Илья Васильевич был управляющим и Кенига»* [14].

В іншій розповіді К. О. Каришевої читаємо: *«К кишиневскому периоду относится увлечение тетки Веры «писательством»... Родив 8 детей, эта милая, добрая женщина решила, что жизнь её прошла даром, и что она погибла, как ЛИЧНОСТЬ. В те времена многие женщины писали рассказы и повести. Моя мать удачно писала небольшие рассказы, которые печатала в Киевских и Московских газетах. Лавры матери не давали покоя тете Вере, и она стала писать романы. 8 детей и хозяйство были заброшены, дед Илья сам стирал белье, стряпал и нес все тяготы о большой семье, а тетка писала. С утра, тщательно вымывши руки и вычистив по ин-*

стититской привычке ногти. она садилась за стол... Вороха бимаги — очень хорошей. веленовой бимаги. исписывались красивым почерком... Тетка возила свои романы Глеби Успенскому или Короленко в Полтаву. Эти большие писатели были чудесные люди и терпеливо выслушивали длинные романы осаждавших их «писательниц». Романы тетки не увидели света, они «не годились». Тетка Вера бросила писать, а к тому времени появился первый внук и чувства бабушки были вознаграждены за утраты писательской карьеры» [15, С. 28].

Почка Віри Юхимівни, Віра Іллівна Нервчева, була першою жінкою-агрономом в Бессарабії, працювала в виноградарському радгоспі «Граденти» біля Кишинєва.

Павловська (вродж. Філіпченко) Лідія Юхимівна (1860–1908) — наймолодша з «Юхимовичів» і найкрасивіша з сестер. Навчалася на Бєстєжівських курсах, але не закінчила їх. Вийшла заміж за студента петербурзької Військово-медичної академії Олександра Дмитровича Павловського (1857–1944). У 90-ті рр. подружжя переїхало до Києва, і з того часу ім'я О. Павловського пов'язане з кафедрою хірургічної патології і терапії Київського університету, створенням «Товариства по боротьбі з заразними хворобами» і лабораторії з виробництва протидифтерійної сироватки. Він був ініціатором створення в Києві Бактеріологічного інституту (1896) і його першим директором.

«Лидия Ефимовна для своего времени была женщиной выдающейся. Она рано увлеклась литературной деятельностью, писала небольшие рассказы, печатавшиеся в киевских и московских газетах под псевдонимом Леонид Верховский. На материалах, привезенных А. Павловским из поездки по Волге (совместно с Витте), Лидия Ефимовна написала брошюры «Холерные годы в России», удостоенную Премии Нестора Летописца» [14]. Одержавши гонорар за брошур, Лідія Юхимівна купила дачу в Боярці і зайнялася птахівництвом. Основною сферою її діяльності стала селекція і розведення нових порід курей. Лідія Юхимівна померла в віці 48 років і похована на Байковому цвинтарі. У некролозі «Санкт-Петербурзьких відомостей» (№ 270, 1908) відзначено її внесок в справу вітчизняного птахівництва: *«...ею написан целый ряд статей по кироводству в специальных журналах. В этой отрасли она считалась специалистом, принимая участие в качестве эксперта, во многих выставках птицеводства и кироводства, бывших в Киеве и других местностях Юго-Западного края, состояла председателем Киев-*

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

ского отдела Императорского общества птицеводства и членом общества любителей природы, в котором принимала деятельное участие, читала лекции и делала доклады».

Тетяна Іллівна Карішева (онучка Лідії Юхимівни і Михайла Юхимовича Філіпченків, рідних сестри і брата, дружина свого троюрідного брата Дмитра Донського) — одна з активних літописів родини Філіпченків. Саме вона назвала наших ділів і бабвсь винятково красивим словом «ч а д о л ю б и в і». «Ефимовичи» були *чадолюбивы*. У кожного из них было много детей... Там, где своих четверо или пятеро, свободно могло быть еще столько же. К тому же увлечение, с одной стороны, идеями «хождения в народ», а с другой. — идеями Жан-Жака Руссо значительно облегчали нашим дедушкам и бабушкам проблемы воспитания детей, которые бегали по полям и лесам вместе с сельскими ребятами. Старшие следили только за тем, чтобы дети были здоровы, а если один заболел, скажем — корью, то остальных не изолировали, а, наоборот помешали всех в одни комнаты, чтобы заодно переболели уж все. Такое босоное детство было и у братьев Юрия и Шеры Филипченко».

Онучки Юхима Івановича Філіпченка

Філіпченко Юрій Олександрович (1882–1930). Дитячі роки Юрія Олександровича пройшли в селі Злинь Орловської губернії, де його батько, Олександр Юхимович, відомий вчений-агроном, мав свій хутір із землею, на якій серед інших сільськогосподарських робіт проводив досліди з виведення нових сортів пшениці. Часто Юрій супроводжував батька і допомагав йому. Близькість до природи, постійні розмови про землю і врожай створювали в родині сприятливі умови для захоплення дітей природничими навками. З переїздом 1890 р. до Петербурга Юрій навчається в гімназії, а з часом в Петербурзькому університеті. По закінченні природничого відділення фізико-математичного факультету Юрій Олександрович залишився при університеті для підготовки до викладацької діяльності.

Пройшовши стажування в Німеччині й Італії, Ю. О. Філіпченко захистив магістерську дисертацію в галузі зоології і порівняльної анатомії. З цього часу його життя багато разів було пов'язане зі словом «вперше». Так, будучи приват-доцентом, він 1913 р. прочитав вступну лекцію до вперше запровадженого в університеті курсу генетики. У 1917 р. Ю. О. Філіпченко захистив докторську дисертацію на тему «Мінливість і спадковість черепа у ссавців». Це перша в Росії докторська дисертація

з генетики. 1919 р. при Петроградському університеті було засновано першу в Росії кафедру генетики й експериментальної зоології і першим завідуючим її було обрано Ю. О. Філіпченка. Його підручник зі спадковості під назвою «Генетика» та підручник з мінливості витримали кілька перевидань і були єдиними посібниками, за якими навчалося не одне покоління біологів. За своє коротке життя Юрій Олександрович написав п'ять оригінальних підручників. У передмові до одного з них — «Генетики м'яких пшениць» М. І. Вавилов писав: *«Для развертывания огромной практической селекционной работы нужна сильная теория. В этом отношении настоящий труд Ю. А. Филипченко является исключительно своевременным. Он послужит началом выработке необходимой нам теории селекции по созданию хозяйственно-ценных пород животных и сортов растений. Поэтому настоящую книгу можно рекомендовать каждому генетику, работающему как с растительными, так и животными объектами»* [15, С. 281].

Особливе місце в науковому доробку Ю.О. Філіпченка займають праці зі спадковості і поліпшення природних якостей людини, основними важелями регулювання яких виступали обмеження на близькородинні шлюби. Під час досліджень цієї проблеми перед Ю. Філіпченком не раз поставали приклади шлюбів його близьких родичів: батько і рідний дядько Микола були одружені з рідними сестрами Любавиними; Михайло Філіпченко одружився з двоюрідною сестрою Надією Михалевською; племінниця Тетяна Каришева була одружена з племінником Дмитром Донським. У кодексі законів більшості країн заборонялися шлюби в близьких родинних ступенях, однак ці заборони не зупиняли людей від кровозмішення. Міркуючи про шлюби між двоюрідними братами і сестрами, Ю. О. Філіпченко писав: *«Вообще говоря, они опасны, если в семье имеется какой-нибудь нежелательный рецессивный признак, который может легко при этом проявиться. Но в здоровых, богато одаренных семьях, напротив, такие браки могут быть иногда в высшей степени желательны и способствовать новому скопленению однозначных генов какого-нибудь редкого специального свойства»* [15, С. 721].

Н. Н. Медведєв, один з учнів Ю. О. Філіпченка, висловлюючи думку вітчизняних вчених, писав: *«...мы с полным основанием можем утверждать, что в организации биологической науки в стране и в распространении биологических и, в первую*

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

очередь. генетических знаний Ю. А. Филипченко. несомненно. сделал больше, чем кто-либо другой из его современников».

Ю. О. Філіпченко пішов з життя, вникнувши сумної долі генетиків його покоління, депресованих в тридцяті роки. Напередодні того дня, коли його не стало, Юрій Олександрович виступав в Києві на з'їзді зоологів. По приїзді до Ленінграда він почувався погано, але взявся сіяти пшеницю на дослідному полі в Петергофі. Наступного дня скаржився на слабкість і головний біль, і вночі з 19 на 20 травня 1930 р. помер від стрептококового менінгіту. Ховали вченого на Смоленському пивтарі. Попереду похоронної процесії йшли студенти і несли вінок від М. І. Вавилова, складений з колосся пшениць, що виростають в різних регіонах земної кулі. У своєму виступі на жалобному мітингу М. І. Вавилов сказав: *«Юрий Александрович был не только блестящим ученым, но и Человеком, и ничто человеческое ему не было чуждо. Но слабые стороны его натуры будит забыты еще раньше того, как свежий холм на его могиле покроется зелеными всходами. Благодарные потомки будит помнить в его лице то редкое сочетание мужества, таланта и личного примера беззаветного служения науке и Родине, которое оставило глубокий след в развитии отечественной биологии»* [15, С. 49].

Філіпченко Олександр Олександрович (1884–1938) [16] — молодший брат Ю.О. Філіпченка. Після смерті батька жив в родині дядька — Михайла Юхимовича. Його вступ 1902 р. до Військово-медичної академії збігся з пожвавленням суспільно-політичного життя в країні і появою на політичній арені партії соціалістів-революціонерів (ПСР). Програма партії знаходила відгук в студентському середовищі. У цей період Швур (так кликали його рідні) і двоюрідні сестри — Надія і Катерина Філіпченки (доньки Михайла Юхимовича) — вели агітаційну роботу в робочих кварталах. Після січневих подій 1905 р. Швур і Надю було заарештовано, і лише через 3 місяці їх звільнили під заставу. Рік по тому Олександр Олександрович арештували вдруге і він був засуджений до 6-ти років каторги, але через чотири роки втік з Нерчинської каторги до Німеччини.

Медичну освіту О. Філіпченко завершив в Італії, в Римському університеті. Після його закінчення служив земським лікарем в провінції Монтеказеро. В Італії він одружився з Ганною Василівною, донькою відомого народовольця Василя Івановича Сухомліна. У 1916 р. в них народився син Степан. У 1917 р. Олександр Олександрович повернувся з еміграції й оселився в Києві

на Керосинній вулиці, в будинку Сухомліних. Згодом переїхав на Одешину, де в с. Качуловка працював лікарем.

Мабуть, в Києві відбулося перше знайомство Олександра Філіпченка з Олександром Дмитровичем Павловським (чоловіком його тітки Лілії Юхимівни), яке безумовно вплинуло на його долю як медика. О. Д. Павловський на той час вже був професором кафедри хірургії Київського університету і директором Бактеріологічного інституту. Надалі практична діяльність О. Філіпченка як лікаря була пов'язана з Інститутом ім. Пастера, де він завідував відділом паразитології, одночасно викладаючи в Ленінградському університеті.

Незважаючи на те, що О. Філіпченко ще в 1912 р. вийшов з партії соціалістів-революціонерів, в 1930 р. його звинуватили в приналежності до нелегальної антирадянської організації. Справу було припинено за відсутністю будь-яких доказів його провини. Вдруге Олександра Олександровича заарештували в 1937 р. і засудили до 8 років виправно-трудових таборів. У березні 1938 р. його справу порушили знову, і О. Філіпченка разом з тестем В. І. Сухомліним засудили до вищої міри покарання — розстрілу. У 1956 р. О. О. Філіпченко посмертно реабілітований.

Філіпченко Михайло Михайлович (1874–1957) та Філіпченко (вродж. Михалевська) Надія Василівна (1876–1962) — мої дідуся і бабуня, двоюрідні брат і сестра. До 1961 р. про їхнє існування я нічого не знав. Вони з трьома молодшими дітьми 1921 р. емігрували і оселилися в Лівані. Мій батько — їхній старший син, теж Михайло, всі ці роки приховував від нас, що за кордоном живуть родичі, хоча до 1937 р. листувався з батьками. Завдяки листам бабусі, що багато років вела пошуки нашої родини, я дізнався, чому вони виявилися так далеко від Батьківщини. Бабусині листи допомогли мені довідатись не тільки про братів і сестер, що живуть за кордоном, але й знайти родичів в Петербурзі і Москві, зібрати безліч спогадів, фотографій, рукописів, книг, які відтворюють родинний портрет Філіпченків.

Литячі і юнацькі роки мого діда — Михайла Михайловича — проходили, почасти, в Києві та переважно в Городищі, що на Черкашині, де батько його — Михайло Юхимович — був керуючим Мошногородищенським маєтком. До гімназії дід отримав домашню освіту під наглядом Антона Антоновича Пашковського, який прищепив діду любов до української культури і рідної мови, що зіграло важливу роль в його житті. Філіпченки завжди підтриму-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

вали тісні родинні зв'язки з багатьма прогресивними діячами свого часу і, передусім, з подружжям Симиренків, садиба яких — «*гніздо вільнодумства і прогресивних ідей*» — знаходилася в 5-ти верстах від Городища. І дома в Філіпченків, і в Млієві — у Лева Платоновича Симиренка, а пізніше в Києві — у Кистяківських, дід Михайло часто був свідком розмов і суперечок навколо теми українського патріотизму, що залишили глибокий слід у формуванні його юнацькій свідомості.

Закінчивши 1899 р. юридичний факультет Петербурзького університету, він очолив податкову службу м. Малоархангельську Орловської губернії. По смерті батька (1908) переїхав до Петербурга. Після проголошення Української Народної Республіки Михайло Філіпченко звернувся в Петрограді до Генерального комісара в справах України про надання йому українського громадянства. Одержавши посвідчення громадянина України Г171, він надіслав до київського Генерального Секретаріату фінансів «*Прохання*»: «*...бажаючи в теперішні часи жити і служити у рідному краї, маю за честь прохати Генеральне Секретарство дати мені посади у м. Києві*» Г171. Покинувши в Петрограді будинок, майно, і, можливо, через висловлене вже: «*...кадетов я еще могу понять, но всё, что левее, для меня непостижимо*». Михайло Михайлович Філіпченко влітку 1918 р., забравши родину, відправився до Києва.

За часів правління Гетьмана України П. Скоропадського, мабуть, не без допомоги свого родича — Міністра внутрішніх справ Ігоря Кистяківського, дід одержав посаду голови Реквізиційної комісії. Пізніше, за правління Директорії, дід служив в Міністерстві фінансів. Вже після приходу до влади більшовиків, Михайла Філіпченка на загальних зборах обрали Директором Департаменту прямих податків Г181. Згодом дід виїхав до брата Василя у Войтівку. Згадуються рядки з Михайла Булгакова: «*Белые, красные, оккупанты-немиы в «рыжих тазах» с шишаками, Гетман в черкеске, петлюровиы в синих жупанах, снова красные, снова Петлюра и опять белые*» Г191. Сімейною радою було вирішено залишити 18-річного старшого сина Михайла у Войтівцях. А дід, бабуса і троє молодших дітей — Люмила, Ольга, Василь — відправилися по документах у Харківську губернію, на Лютівський цукровий завод Г201. Насправді ж, виїхавши разом з родиною з Войтівців на початку жовтня 1919 р., дід наприкінці місяця вже служив в Управлінні фінансів у Ростові-на-Дону Г211 при Головнокомандуючому Збройними си-

лами на Півдні Росії. Біла армія відступала все далі на Південь, і дід з бабусею втрачали всяку надію з'єднатися із сином. Опинившись на еміграції в Стамбулі, потім в Сирії та Лівані, вони так більше ніколи і не зустрілися.

Як людина честі, М. М. Філіпченко обрав свій шлях свіломо, і, залишаючись вірним національним почуттям, перебуваючи в Константинополі, своєрідно висловив свою приналежність до України. Перш за все відвідав Посольство УНР, де зареєструвався, як громадянин України. Для нього було важливим на чужині одержати паспорт громадянина Української Народної Республіки [22], на першій сторінці якого був зображений Герб країни його мрії в вигляді тризуба. Перші дні еміграції родина Філіпченків, зустріла в Стамбулі — вони були важкими і матеріально, і морально. Взагалі, перші роки еміграції стали жорстоким іспитом на виживання, але вони його витримали. Заради заробітку вимушені були братися за будь-яку роботу. Спочатку працювали в сільськогосподарській комуні в м. Ванік, на березі Босфору. Потім в Дамаску, куди переїхали при сприянні Американського Червоного хреста. Надія Василівна, вихована в багатій, панській родині, кинувши всякі умовності, заробляла гроші уроками музики: *«У меня был абсолютный слух. — писала она. — хорошо играла, и в Дамаске кормила семью своими уроками мизыки в 2-х женских школах и частными уроками...»* [23].

Дід Михайло, за освітою юрист, в Дамаску перекваліфікувався в геометра, як в Сирії називають геодезистів і топографів. Франція, під мандатом якої знаходилися Сирія і Ліван, швидко знайшла застосування дешевій емігрантській інтелектуальній силі. Після переїзду М. М. Філіпченка в Бейрут (Ліван), професію топографа освоїв і його син Василь. Дочка Людмила стала неолітнім виконавцем топографічних розрахунків. Одружилася вона з топографом Олександром Васильовичем Беліним (колишнім царським полковником). Сімейні інтереси спонукали заснувати 1945 р. власну фірму «Bureau d'Etudes Topographiques» на чолі з Василем Михайловичем Філіпченком.

Професія топографа стала в родині діда спадковою. Його онуки — діти Василя Михайловича, Михайло й Олексій, і син Людмили Михайлівни, Василь Белін — зв'язали свою майбутню спеціальність із топографією. Так, в Бейруті утворилася династія топографів Філіпченків, яку сьогодні очолює Михайло Васильович Філіпченко. Ліванські онуки мого діда, як пра-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

вило, здобували освіту в французько-ліванських ліцеях чи коледжах. Вони всі прекрасно говорили французькою і арабською мовами. Вдома бабуся Надія Василівна примушувала і дітей, і онуків розмовляти українською мовою. Треба зазначити, що Михайло Михайлович, був єдиним в родині, хто добре володів українською. В емігрантському середовищі Бейрута переважали росіяни, і мовою спілкування між ними, природно, була російська. Української діаспори в Лівані не було, та й взагалі в ті часи Україну від Росії ніхто не розрізняв.

Моя рідна тітка — **Ольга Лиманська (вродж. Філіпченко)** — стала в Лівані знаменитістю. Популярність до неї прийшла пізно — в віці 58 років. До того, як відкрила в себе талант художниці, працювала в сирійській жандармерії і французькому посольстві. У 56 років почала малювати і олівцем, і аквареллю, і олією. Вдавалися їй і пейзажі, і портрети. Роботи охоче брали на виставки. З'явилися хвалебні рецензії, в яких її порівнювали з Ван Гогом. На одній з візиток, присвячених відкриттю виставки в Казлїку, читаємо: «**OLGA LIMANSKY LE VAN GOGH DU LIBAN**».

Мій дід, Михайло Михайлович, народився в м. Ніжині на Чернігівщині, а похований на чужині — на православному цвинтарі в Бейруті (Ліван). 1996 року я був на його і бабусиній могилах і привіз туди ніжинської землі. Нехай їхні могили, хоч символічно будуть покриті рідною землею.

Лочки Михайла Юхимовича Філіпченка:

Надія. Катерина. Олена

Доля двох старших дочок, Надії і Катерини, цікава їх участю в революційному русі студентства 1905–07 рр. і заміжжям за відомими членами ЦК партії соціалістів-революціонерів: Надії — за Дмитром Дмитровичем Донським; Катерини — за Олександром Борисовичем Сльяшевичем.

Філіпченко Надія Михайлівна (1885–1974) захопилася соціалістичними ідеями в часи навчання на Бєстужевських курсах. До того ж в неї були однодумці — двоюрідний брат Швєра Філіпченко, член партії СР. Він і Надія, а пізніше і Катерина вели агітацію в робітничих гуртках і потрапили до поля зору поліції. Перший арешт Надії Філіпченко 1905 р. тривав три місяці: її випустили під заставу. До другого арешту справа не дійшла, її попередили. 1906 р. Надія виїхала спочатку до Києва, а потім (за допомогою Олексія Симиренка і Леонїда Кїстяківського) з фальшивими документами — за кордон до Німеччини. Незабаром в Мюнхен, де облаштувалася Надія, приїхала і Катерина.

Мюнхен став містом, в якому тривалий час до повернення в Росію жили і зустрічалися сестри і брати Філіпченки: Надія, Катерина й Олена, Юрій і Олександр. У Мюнхені продовжилася їхня дружба із соратниками по партії Донським і Єльяшевичем. Молоді люди використовували цей час для продовження освіти: Катерина, Єльяшевич і Донської закінчили Мюнхенський університет, Надія – школу прикладного мистецтва, Юрій стажувався в біологічній лабораторії Р. Гертвига. У Мюнхені Надія вийшла заміж за Донського, а Катерина — за Єльяшевича. Тут же, в Мюнхені, народилися їхні діти: в Надії — Дмитро, в Катерини — Михайло.

У 1914 р. Надія із Дм. Донським повернулися з еміграції: вона, щоб з'явитися в суд, який би зняв з неї обвинувачення: Донської — на заслання, з якого втік 1918 р. Лютневу революцію зустріли в Москві. Донського було направлено на Кавказький фронт. Згодом в Тифлісі він обіймав посаду Міністра в військових і морських справах. Після лівоесерівських виступів почалися переслідування. Донської перейшов на нелегальне становище, але незабаром, як і інших членів ЦК ПСР, його заарештували. З цього дня протягом 5 років в Надії Михайлівни почалося життя, сповнене тривоги, під стінами в'язниці. Суд над правими соціалістами-революціонерами розпочався 1922 р. під головуванням Георгія (Юрія) Леонідовича П'ятакова, якого Надія знала ще з дитячих років, проведених в Городищі. Мати Юрія була близькою подругою матері Надії — Людмили Федорівни. Батько П'ятакова служив директором цукрового заводу в Михайла Юхимовича. І от зустрілися. Юрій судить її чоловіка. Вища міра покарання — такий вирок суду. ВЦИК змінив вирок на заслання до Сибіру. Там до 1936 р. Д. Д. Донської працював завідувачим лікарнею в с. Парабель Наримського краю. Передбачаючи черговий арешт, він увів собі смертельну дозу морфії. Надія Михайлівна 1937 р. переїхала до Харкова, де працювала головним бібліотекарем університету. Померла 1974 р. в Москві.

Філіпченко Катерина Михайлівна (1887–1942) народилася в Городищі. Гімназичну освіту здобула в Петербурзі, а вищу — в Мюнхені. У 1913 р. з чоловіком Олександром Борисовичем Єльяшевичем повернулася до Росії. О. Б. Єльяшевич чотири роки воював на фронті, отримав два Георгіївських хрести. Повернувшись з фронту, увійшов до складу Тимчасового уряду, де обіймав посаду товариша (заступника) Міністра праці. У 1949 р. в зв'язку із «ленінградською справою» був заарештований і одер-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

жав 5 років вільного поселення в Красноярському краї «за пропаганду й агітацію проти Радянської влади до 1919 р.». Покарання відбував у м. Канську, звідки повернувся за амністією 1953 року. О. Б. Єльяшевич був доктором економічних наук, професором, організатором Інженерно-економічного інституту. Катерина Михайлівна теж одержала наукове звання доктора економічних наук, працювала бібліографом Публічної бібліотеки ім. Салтикова-Шедрина, загинула у 1942 р. у блокадному Ленінграді. Крім сина Михайла, в Єльяшевичів 1923 р. народилася дочка Алла. Алла Олександрівна Русакова — кандидат мистецтвознавства, нині мешкає у Петербурзі.

Філіпченко-Моренєць Олена Михайлівна (1891–1977) народилася в Городищі. Медичну освіту здобула у Петербурзі. Була асистентом відомого клініциста, академіка АМН Г. Ф. Ланга. Вона — кандидат медичних наук, заслужений лікар РРФСР, головний терапевт м. Ленінграда (1954–61). Її чоловік — Моренєць Микола Іванович, кандидат історичних наук, архівознавець, збирач документів про життя та діяльність Т. Г. Шевченка. Ним знайдено в архівах Сенату відпускну на волю Тараса Шевченка, яку він передав до київського Музею Т. Г. Шевченка. Академія наук УРСР і Спілка письменників України не раз запрошували Миколу Івановича й Олену Михайлівну на шевченківські свята і конференції. У нас зберігаються знімки, де вони сфотографовані 20 травня 1961 р. у Каневі біля пам'ятника Тарасу Шевченку. Олена Михайлівна і Микола Іванович більше, ніж хто-небудь інший зробили для висвітлення родоводу Філіпченків. Ними складений повний список усіх відомих членів родини Філіпченків з посиланнями на прізвища, ім'я, по батькові; місце і дату народження і смерті; місця і посади, які займали; з ким були одружені.

Саме М. І. Моренєць знайшов в архівних справах Сенату Указ про звільнення нашого прапрадіда Юхима Івановича Філіпченка, штаб-лікаря Аракчеєвського кадетського корпусу, від подушного податку. Олена Михайлівна склала коротку біографію батька Михайла Юхимовича Філіпченка, вела листування з народним музеєм м. Городища і технікумом радгоспу з приводу увічнення пам'яті батька, передала музею і технікуму, засновником якого він був, безліч фотографій, а також рідкісну книгу «Мошногогородишенський маєток», написану і видану М. Ю. Філіпченком 1896 р. Треба віддати належне Олені Михайлівні і Миколі Івановичу: без складених ними документів родовід Філіпченків був би не таким повним.

Правнуки Юхима Івановича Філіпченка

Філіпченко Михайло Михайлович (1900–58) — мій батько.

Народився він у м. Малоархангельську Орловської губернії. Його хрещеними були дід з боку батька — Михайло Юхимович і бабуса з боку матері — Олександра Юхимівна. Батько з дитинства мріяв стати моряком і його мати, Надія Василівна, сама підготувала Мишка до вступу в 4-й клас Петербурзького Морського корпусу. Через рік вона змушена була забрати сина. Бабуса писала нам про тата: *«...он хорошо учился, приезжал только на вечер субботы и воскресенье домой, но чувствовалось, что и него что-то там не ладится. Весною меня вызвал директор и посоветовал взять Миню из корпуса, т.к. «он не поддается корпусной дисциплине: мы детей привыкли или сгибать или ломать: согнуть за год его не удалось, вряд — ли удастся и дальше: ломать — же такого хорошего, способного ребенка мне не хочется: выгнать его по его учебным успехам — не имею возможности. С горстью поблагодарила его: забрала Миню и он выдержал экзамен в частную гимназию, в 5-ый класс: благополучно её окончил, забывши свою мечту о море и путешествиях...»*.

Батько ніколи не розповідав нам про свої дитячі роки, ніколи не згадував про батьків. Це тепер ми розуміємо причину його таємничого мовчання. Після переїзду родини з Петрограда до Києва 1918 р., він вступив на юридичний факультет Київського університету. Але навчання було перервано через рік. Його батько, Михайло Михайлович (наш дід), залишив сина у свого брата, Василя Михайловича, у Войтовцях, під Хмільником, а сам із трьома молодшими дітьми і бабусею виїхав до Харкова.

Василь Михайлович Філіпченко (1877–1932) — дядько, турботам якого довірили батька, працював на Левашово-Войтовецькому цукровому заводі агрономом і допоміг племіннику Михайлу влаштуватися на роботу практикантом. Батько, працюючи змінним хіміком, а згодом помічником головного інженера, послідовно змінював місце роботи на цукрових заводах: Шамраєвському, Антонінському, Старо-Синявському, Шепетівському. У 1932 р., закінчивши Київський інститут цукрової промисловості, зненацька виїхав у Ростов-на-Дону, потім у П'ятигорськ, і знову в Ростов-на-Дону, де займав посади головного інженера кондитерського тресту, згодом Винбродтресту Північного Кавказу.

Усі ці роки батько листувався з рідними, спілкувався з ленинградськими родичами, зберігав частину родинних речей, отрима-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

них від Ю. О. Філіпченка і бабусі Людмили Федорівни. Але 1937 р. раптом обірвав зв'язки з усіма близькими. Я можу припустити, що в останні кілька років перед 1937 р. мій батько жив в постійній небезпеці бути заарештованим через листування з батьками-емігрантами, а пізніше через знайомство з Л. Г. П'ятаковим.

У 1944 р., після зняття блокади Ленінграда, батька назвали головним інженером відновлювати пивзавод «Відень». З 1948 р. він повернувся в Україну, спочатку до Києва, потім до Мукачева. Нарешті — черговий переїзд, останній, до Сочі, з його незмінною посадою — головний інженер. Останнього разу я зустрічався з батьком в 1957 р. Він тільки-но одужав після інсульту, поривався кілька разів щось розповісти, але не зважився, так і помер наступного року, внісши із собою сімейну таємницю.

Донської Дмитро Дмитрович II-ий народився в 1910 р. в Мюнхені. Литинство переважно пройшло в бабусі в Хмільнику, недалеко від Вінниці. Закінчив в Ленінграді Перший медичний інститут. Переїхав до Харкова, де працював в Українському НДІ фізкультури, а згодом завідував кафедрою анатомії. Його наукові інтереси — біомеханіка (рух в спорті). Першим в СРСР розробив програми з біомеханіки. Як голова Гірської секції України організовував перші альпіністські табори. Під час Великої Вітчизняної війни пройшов з армією від Києва до Відня. Після війни продовжував вивчення біомеханіки, автор близько 200 наукових праць, в тому числі 5 підручників з біомеханіки, перекладених чотирнадцятьма мовами і виданих в Німеччині, Японії, Кореї, Польщі, Кубі і інших країнах [24].

Д. Д. Донської — почесний член Міжнародного товариства біомеханіків, член-кореспондент Міжнародної Ради з фізичної освіти і спорту при ЮНЕСКО, кандидат біологічних наук і доктор педагогічних наук, професор. Його дочка — Тетяна Дмитрівна — продовжила професійні традиції батька. Вона доктор медичних наук, професор, заслужений лікар РРФСР, академік РАМТН.

Єльяшевич Михайло Олександрович (1908—96) народився в Мюнхені. Середню освіту здобув в одній з найстаріших шкіл Ленінграда, що була відома як гімназія Карла Мая, а вищу — на фізичному факультеті Ленінградського університету. М. О. Єльяшевич — видатний фізик, найвизначніший фахівець в галузі атомної і молекулярної спектроскопії, лауреат Ленінської премії, двох Державних премій СРСР, Державної премії Білорусі, нагороджений багатьма орденами. На його долю випало вирішення винятково важливого на той час завдання — створювати

ядерний шит держави, про що він згадував із задоволенням, але без будь-якого зухвальства. Звичайно, він пишався тим, що був причетний до розробки ядерної зброї. З іменем Михайла Олександровича в 50-х рр. ХХ ст. пов'язане становлення Білоруського фізико-математичного інституту, кафедри атомної і молекулярної фізики Білоруського університету. Він був не тільки видатним вченим, але й чудовим педагогом. Понад 60 кандидатів і більше 10 докторів наук продовжують розпочаті ним дослідження в галузі оптики і спектроскопії [25].

Коли батька Михайла Олександровича — Олександра Борисовича — відправили на заслання до Сибіру етапом разом з кримінальними злочинцями, син, остереігаючись за його безпеку, супроводжував батька по всьому шляху. Будучи людиною міцних переконань, М. О. Єльяшевич не злякався можливих наслідків свого кроку. Він прилітав до кожного проміжного пункту і, налягнувши всі свої нагороди, йшов до начальника МДБ, домагаючись побачення з батьком. Зрозуміло, такий сміливий вчинок не залишився на той час безкарним: проти Михайла Олександровича було зініційовано партійну справу, однак, обмежилися суворою доганою.

Діти Михайла Олександровича — Олексій, Наталя, Михайло — продовжили справу батька в галузі фізичної науки.

Я розумію, що, можливо, не зумів цілком передати риси характеру моїх предків. Але вже з цих коротких біографічних свідчень можна помітити, що рід Філіпченків відрізнявся тягою до творчого і наукового життя. Серед них були народовольці, есери, які прийняли, а також які не прийняли революцію 1917 року, відомі вчені, мужні солдати, вродливі талановиті жінки, письменники й художники. Всі вони працювали, народжували дітей, відстоювали свої переконання і прикрашали своїми справами рідну українську землю.

1. Свідоцтво № 539. — Ніжинська філія Чернігівського обласного державного архіву, Ф. 1102. — Т. 110.

2. Списки студентів, квартирюючих в жителів Нежина. — Там само.

3. Лавровский Н. Гимназия высших наук кн. Безбородко в Нежине. — Киев, 1879.

4. Переписка попечителя Харьковского учебного округа по делу о вольнодумстве проф. Беловсова. — Ніжинська філія Чернігівського обласного державного архіву, Ф. 1104. — Т. 37.

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

5. Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. — СПб. 1881. — С. 403.
6. Филипченко Е. М. Краткая биография Михаила Ефимовича Филипченко. — Машинопис. Особистий архів Б. М. Філіпченка.
7. Пантелеев Л. Ф. Воспоминания. М., 1958. — С. 339–340.
8. Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. — СПб., 1902. — Т. XXXV. — С. 784–785.
9. Филипченко А. Е. и др. Справочная книга русского сельского хозяина. — Б.м., Б.г.
10. Филипченко М. Е. Мошногородишенское имение. — Киев. 1896.
11. Малаков Дм. Архітектор Городецький. — К., 1999.
12. Белый Андрей. На рубеже двух столетий. — М., 1989. — С. 224–226.
13. Филипченко Н. М. Воспоминания об отце. К столетию со дня рождения (1849–1949). — Машинопись. Копия. Личный архив Д. Д. Донского.
14. Карышева Т. И. Семья Филипченко. — Машинопись. Копия. — Там само.
15. Медведев Н. Н. Юрий Александрович Филипченко (1882–1930). — М., 1978. — С. 28.
16. Посвідчення № 99 від 29 листопада 1917 р. Фотокопія. — Особистий архів Б. М. Філіпченка.
17. Прохання Михайла Михайловича Філіпченка (Пилипенка) 26 листопада 1917 р. Фотокопія з оригіналу. — Там само.
18. Протокол общего собрания служащих Департамента окладных сборов 20 февраля 1919 года в г. Киеве. Фотокопия. — Особистий архів М. В. Філіпченка.
19. Булгаков М. Биография. Полное собрание сочинений. — К., — Т. 1.
20. Посвідчення на пред'явника Філіпченко М. М. Фотокопія з оригіналу. — Особистий архів М. В. Філіпченка.
21. Приказ № 450 начальника Управления финансов при Главнокомандующем Вооруженными силами на Юге России от 30 ноября 1919 г. Ростов-на-Дону. Копия с подлинника. — Там само.
22. Паспорт № 1013. виданих Українським Посольством в Царгороді 16 грудня 1921 р. Оригінал. — Особистий архів Б. М. Філіпченка.
23. Письма Надежды Васильевны Филипченко из Бейрута. 1961. — Там само.

24. Яковлев Я. А. Дмитрий Дмитриевич Лонской. — Томск. 2000. — С. 99–101.

25. Академик М. А. Ельяшевич. Воспоминания учеников и современников. — Минск: НАНБ, 1999.

В. М. Ковальчук

МИКОЛА БАЛЛІН — ФУНДАТОР КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Завдання утвердження в Україні цивілізованих ринкових відносин, розбудови громадянського суспільства обумовлюють, зокрема, необхідність вивчення історії становлення української народної кооперації, діяльності і досвіду перших українських кооператорів, серед яких почесне місце займає ім'я Миколи Петровича Балліна (1829–1904).

На диво яскравій і різнобічній постаті М. П. Балліна, його громадській і освітній діяльності, подвизництву на ниві розвитку бібліотечної і видавничої справи, участі в суспільно-політичному житті і революційному русі присвячено ряд змістовних досліджень [1]. Проте, внесок М. П. Балліна в розвиток української кооперації заслуговує на більш широке спеціальне вивчення. Чималий матеріал для цього дають документи М. П. Балліна, що зберігаються в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ).

До проблем кооперативного руху М. П. Баллін звертався протягом всього свого життя, вбачаючи в розвитку теорії і практики кооперації шлях до зміни фундаментальних засад людського співжиття.

Микола Петрович Баллін народився 6 вересня 1829 року в Петербурзі (за іншими даними — в Катеринославській губ.). Ще з юнацьких років він захоплювався ідеями соціалістів і називав себе учнем Фур'є [2]. Підтримував тісні зв'язки з молодими людьми, які жили своєю спільною комунною — так званим фаланстером, володіючи спільно засобами виробництва та ведучи спільне господарство. Згадка про той перший кооперативний досвід так глибоко запала йому в душу, що, в 1899 році, вже на схилі літ, М. Баллін говорив про можливість створення «селища культурних людей» — «народного будинку» [3, № 276]. У своїх спогадах він писав про спробу будівництва кооперативного будинку біля Харкова, на 800 чоловік, де повинні були зна-